

Мирончук Н.М. Професійна самоорганізація викладача вищої школи у контексті ціложиттєвого навчання // Pregraduálna príprava profesionálov v oblasti vzdelávania dospelých (Професійна підготовка фахівців в умовах неперервного освіти: андрагогічний підхід): Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 18. mája 2018 na Katedre andragogiky, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove / Silvia Lukáčová (ed.), Oksana Samoilenko (ed.). – Prešov, 2018. – P. 191-200.

**ПРОФЕСІЙНА САМООРГАНІЗАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ У
КОНТЕКСТІ ЦІЛОЖИТТЄВОГО НАВЧАННЯ
THE PROFESSIONAL SELF-ORGANIZATION OF THE HIGHER
EDUCATION TEACHING PROFESSIONAL IN THE CONTEXT OF LIFELONG
LEARNING**

Мирончук Наталія

доцент, кандидат педагогічних наук, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми самоорганізації та відображено сутнісні ознаки цього феномену. Представлено результати діагностичного вивчення ступеня усвідомлення викладачами-практиками важливості проблеми самоорганізації. Визначено роль, мету, завдання та зміст навчальної дисципліни “Основи самоорганізації у професійній діяльності” та представлено окремі методи роботи з магістрантами з метою формування у них готовності до самоорганізації у професійній діяльності.

Ключові слова: самоорганізація, ціложиттєве навчання, викладач вищої школи.

Abstract. The article substantiates the relevance of the problem of self-organization and reflects the essential features of this phenomenon. The diagnostic results of the higher education teaching professionals' awareness of the importance of self-organization in professional activities are presented. The role, purpose, tasks and content of the discipline "Fundamentals of self-organization in professional activity" are defined. Some methods of work with graduate students in order to form their readiness for self-organization in professional activity are presented.

Keyword: self-organization, lifelong learning, higher education teaching professional.

Вступ. Професійна діяльність викладача вищої школи в умовах динамічних змін та розвитку інформаційних технологій у сучасному суспільстві потребує постійного саморозвитку, самонавчання, самовдосконалення. Стратегічне завдання закладів вищої освіти полягає в підготовці конкурентоспроможного фахівця, який швидко адаптується до змін, здатний до професійного зростання, продуктивно засвоює нові обсяги інформації, оволодіває новими технологіями, виявляє готовність до навчання упродовж життя та ефективного самоудосконалення.

Проблемне поле дослідження. Термін “ціложиттєве навчання” (lifelong learning) запроваджено Радою Європи в 1960 роках і означає, що в динамічних умовах суспільного розвитку, який продукує нові форми його поступу, особистість має постійно навчатися, набувати нових знань та компетенцій, опановувати нові технології, розуміти контент інформаційного середовища. При цьому в поняття “ціложиттєве навчання” вкладається розуміння, що суспільство та його освітні й професійні інституції надають особистості можливості такого навчання (Шунько 2015, с. 58).

На сьогодні більшість науковців (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Г. Балл, С. Максименко, Н. Кузьміна, С. Рубінштейн, В.Сластьонін, Ю. Швалб та ін.)

вважають людину суб'єктом власної активності та власного творення чи самозміни, що пов'язане з відповідним рівнем сформованості у неї самоорганізаційних здатностей. Феномен самоорганізації у професійній педагогічній діяльності обґрунтовують В. Андрєєв, Т. Гура, О. Демченко, Н. Дуднік, О. Євдотюк, Я. Ільїнська, Т. Новаченко, В. Філоненко та інші.

Мета статті полягає в обґрунтуванні актуальності проблеми формування самоорганізаційних здатностей у майбутніх викладачів вищої школи у контексті положень міжнародних та національних освітніх документів; висвітленні результатів практичного вивчення рівня усвідомлення викладачами закладів вищої освіти важливості прояву в професійній діяльності самоорганізаційних здатностей; визначенні характеристик прояву самоорганізації викладача у професійній діяльності та представленні ролі навчальної дисципліни “Основи самоорганізації у професійній діяльності” у їх формуванні в магістрантів, які навчаються за освітньо-професійною програмою “Педагогіка вищої школи”.

Основна частина. Стратегія ціложиттєвого навчання, прогресивні ідеї якої викладено в документах та матеріалах міжнародних організацій, що спрямовують підготовку конкурентоспроможного фахівця XXI століття, зумовлена вимогами до нового рівня розвитку персоналу вищої школи: участь у розробленні нових освітніх програм підготовки фахівців; проведення актуальних наукових досліджень; здійснення академічної мобільності (міжнародної та внутрішньої), розширення практик творчих відпусток і стажування (зокрема за кордоном); навчання здобувачів вищої освіти сучасним науковим знанням з використанням новітніх навчально-інформаційних технологій; здатність до співпраці зі здобувачами вищої освіти в побудові їх освітньої траєкторії в рамках моделі студентоцентрованого навчання; здатність до роботи в умовах інституційної відкритості вищих навчальних закладів; знання іноземних мов та орієнтація на академічну мобільність.

Низка освітніх документів, прийнятих на міжнародному та державному рівні, відзначають як ключову роль викладачів вищої школи у трансформаційних явищах суспільного розвитку, так і зростання вимог до їх професійної діяльності та підготовки. Про це йдеться у Комюніке “Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальних змін та розвитку” (ЮНЕСКО, Париж, 2009), прийнятому на Всесвітній конференції з вищої освіти, у Рекомендаціях ЮНЕСКО і МОП (Париж, 1997) “Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів”, у національному документі “Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект)”, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

Відповідно до вимог Закону України “Про вищу освіту” (2014), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, провідним критерієм підготовленості майбутніх викладачів закладів вищої освіти до професійної діяльності є здатність вільно мислити та мати сформовані уміння та навички *самоорганізації* в сучасних умовах. У межах визначених державними документами цілей, завдань і напрямів розвитку освіти в Україні (різноманіття моделей організації освіти, оновлення змісту підготовки, інформатизації освіти, модернізації навчальної діяльності вищих педагогічних навчальних закладів) важлива роль належить викладачу вищої школи, який спрямовує свої зусилля на підготовку фахівців, спроможних реалізувати поставлені державою освітні завдання. Виходячи з цього, викладач вищої школи повинен бути особистістю, яка здатна визначати життєві цілі, генерувати інноваційні ідеї, мислити і діяти системно, ефективно включатися в систему освітніх модернізацій, конструювати професійне поле діяльності, здійснювати продуктивні дії.

Багатоаспектність та багатовекторність професійної діяльності викладача вищої школи, яка реалізується в навчально-педагогічній (викладання), методичній, науково-

дослідницькій, організаційній, комунікативній, виховній, громадсько-педагогічній, координувальній, самоосвітній видах діяльності, ставить вимоги до нього як фахівця, який володіє високим рівнем самоорганізації у професійній діяльності, здатністю свідомо змінювати і розвивати себе й педагогічну діяльність.

Викликом нової освітньої парадигми є необхідність переосмислення педагогом власної педагогічної позиції, коригування своєї особистості, аналіз власних мотивів, прагнень, цінностей професійної діяльності. Сутність такої активності педагога, як зазначає Т. Гура, полягає в “постійному прагненні до професійного саморозвитку, самовдосконалення та самозбереження в ситуації нестабільності професійного простору” (Гура Т.Є., 2010). Очевидно, що формування таких компетентностей має здійснюватися в процесі професійної підготовки й бути відображено в освітньо-професійних програмах підготовки фахівця.

Аналіз сучасних психолого-педагогічних наукових праць щодо самоорганізації у професійній педагогічній діяльності засвідчує різні підходи до обґрунтування сутності цього поняття: як процесу (В.Безрукова, Я. Ільїнська, С. Кирій, С. Куликова, С.Кульневич, Т.Носкова та ін.), як результату, що знаходить свій вияв у компетентності (С.Котова, Н.Попова), як суб’єктної властивості (А.Кирилова, Т.Новаченко, Н. Салан). Узагальнення різних підходів до розгляду поняття самоорганізації у професійній діяльності дає підстави для виокремлення характерних ознак цього явища у діяльності викладача вищої школи: цілеспрямованість, активність, обґрунтованість мотивації, планування педагогічної діяльності, самостійність, швидкість прийняття рішень і відповідальність за них, рефлексія та критичність оцінки результатів своїх дій, здатність до творчого засвоєння нових видів діяльності у професії, варіативність дій як вибір альтернативних рішень із числа можливих.

Однією з найперших ознак високої самоорганізації є активне самотворення себе як особистості, особистісне зростання та розвиток.

Аналізуючи праці дослідників (Т. Титаренко, М. Смульсон та ін.), Т. Соломка (Соломка, 2017) обґрунтовує сутність та складові особистісного конструювання людиною себе, своєї життєдіяльності, індивідуальної траєкторії розвитку й розвитку упродовж усього життя. Доросла особистість конструює досвід із навчальної ситуації та трансформує його у знання, вміння, навички, погляди, переконання, емоції та відчуття. При цьому стверджується думка, що можливість ефективно вирішувати питання ціложиттєвого навчання та розвитку безпосередньо пов’язана з самою особистістю, опорою на її внутрішню мотивацію, рефлексію, з можливістю реалізації її потенційних можливостей та на основі її самоорганізації.

Високий рівень самоорганізації викладача дозволяє йому усвідомити цілі свого професійного становлення, організовувати взаємодію між суб’єктами навчально-виховного процесу; моделювати, конструювати й корегувати професійну діяльність; формувати перспективи саморозвитку.

Опитування викладачів закладів вищої освіти Житомирської та Рівненської областей (58,4 % зі стажем роботи до 10 років, 31,2 % зі стажем роботи до 20 років та понад 20 років – 10,4%) щодо важливості та потреби сформованості у професійній педагогічній діяльності самоорганізаційних здатностей мало за мету виявити ставлення респондентів до необхідності цілевизначення, планування, самоаналізу, самоконтролю та саморегуляції, потреби сформованості комунікаційних здатностей, розвитку рівня варіативності поведінки та здатності до раціонального розподілу особистісних ресурсів. Результати опитування свідчать про наступне: 83,2 % педагогів вважають, що самоорганізаційні здатності у викладача повинні бути сформовані на високому (44,8 %) та достатньому (39,0%) рівнях, і лише 16,8 % респондентів зазначили, що вони можуть мати ситуативний прояв.

Щодо конкретних характеристик прояву самоорганізації викладача у професійній діяльності, то *вмінню визначати цілі* педагогічної діяльності, особистого саморозвитку та професійного вдосконалення високий ранг присвоїли 45,5 % респондентів, достатній – 36,7% викладачів; *планувати професійну діяльність та саморозвиток* – 45,4 % (має бути сформоване на високому рівні) та 40,3 % (на достатньому рівні); *здійснювати рефлексію* професійної діяльності та власної особистості на високому рівні – 40,3% опитуваних та достатньому – 46,0%; *володіти самоконтролем дій, станів, емоцій* у ситуаціях професійної взаємодії на високому рівні – 42,8 % та на достатньому – 41,6 % респондентів; *організовувати комунікативну взаємодію* зі студентами та колегами на високому рівні – 53,2 % викладачів та достатньому – 32,5 % педагогів. Окрім того, як вважають респонденти, викладач закладу вищої освіти повинен бути *здатним до швидкої зміни завдань та видів професійної діяльності* (84,4%), *оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання професійних завдань* (81,8 %), *вміти продукувати достатню кількість варіантів рішень* у різних ситуаціях професійної діяльності (76,6%), *раціонально планувати та розподіляти робочий час та особисті ресурси* (87,1 %).

Такі результати оцінки викладачами самоорганізаційних здатностей підтверджують необхідність сформованості у них належного рівня самоорганізації у професійній діяльності та засвідчують важливість проблеми її формування у майбутніх викладачів ще на етапі підготовки у закладі вищої освіти.

Завданнями опитування також передбачалося методом самооцінювання виявити ступінь прояву самоорганізаційних здатностей у працюючих викладачів. Узагальнені результати аналізу свідчать про констатацію 26 % респондентів у себе високого рівня самоорганізації, 39 % педагогів – достатнього, 26 % – середнього (ситуативного) та недостатнього прояву самоорганізаційних здатностей у 7, 8 % і відсутнього в 1, 2% респондентів. Можемо стверджувати, що вищий рівень сформованості самоорганізації визначають у себе педагоги, які мають достатній стаж педагогічної роботи (понад 10 та понад 20 років), і недостатній вияв самоорганізаційних здатностей фіксують у себе молоді викладачі. При цьому 79,7 % респондентів з-поміж факторів, які перешкоджають раціональній організації професійної діяльності, обирають ті, що свідчать про недостатній рівень сформованості самоорганізаційних здатностей (брак відповідних знань, невміння планувати, розподіляти час та особисті ресурси, розподіляти справи за важливістю тощо), і лише 20,3 % респондентів визначають інші чинники, як-от: власна інертність, стан здоров'я, незабезпеченість постійного доступу до технічних засобів. Відтак, проблема формування готовності майбутніх викладачів вищої школи має вирішуватися ще до початку педагогічної кар'єри – у процесі підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти.

Вивчення майбутніми викладачами (спеціальність 011 “Освітні, педагогічні науки”) навчальної дисципліни “Основи самоорганізації у професійній діяльності” має за мету засвоєння теорії та практики самоорганізації у професійній діяльності; формування ціннісного ставлення до власної особистості, стимулювання потреби грамотно використовувати особистісні ресурси задля власного успіху та забезпечення професійної ефективності.

Завданнями вивчення дисципліни є: ознайомлення магістрантів із сутнісними основами і технологіями особистісної та професійної самоорганізації; розкриття психолого-педагогічних основ самоорганізації майбутнього викладача у професійній діяльності; навчання способам раціонального використання особистісних, предметних, просторово-часових ресурсів та комунікативних стратегій; оволодіння прийомами та техніками ефективної самоорганізації у професійно-педагогічній діяльності.

Мета та завдання курсу реалізуються через систему активної взаємодії суб'єктів навчання у процесі засвоєння змісту навчальної дисципліни, який відображено у трьох модулях: "Самоорганізація викладача у професійній діяльності: сутність, підходи, детермінанти", "Психолого-педагогічні умови ефективної самоорганізації викладачем професійної діяльності", "Технології ефективної самоорганізації у професійній діяльності".

Зміст навчальної дисципліни спрямований на набуття магістрантами загальних та спеціальних компетентностей. *Загальні компетентності* відображають найважливіші загальні здатності, якими магістранти мають оволодіти у процесі вивчення курсу: здатність до узагальнення, синтезу, рефлексії педагогічної діяльності, планування професійного саморозвитку; здатність застосовувати комунікативні технології в спілкуванні з різними суб'єктами взаємодії, ефективно працювати самостійно і в колективі, застосовувати демократичні технології для прийняття колективних рішень, враховуючи власні інтереси і потреби інших; здатність до особистої відповідальності та автономної ініціативи в складних непередбачуваних ситуаціях, у професійних або еквівалентних контекстах, пов'язаних із освітою.

Вивчення навчального курсу спрямоване на набуття магістрантами таких спеціальних компетентностей: здатність отримувати, аналізувати та систематизувати інформацію, необхідну для ефективної професійної діяльності, з різних джерел (монографій, посібників, підручників, періодичних видань, практики, інтернет-мережі тощо); здатність застосовувати знання для ефективної самоорганізації професійної діяльності (постановки цілей, планування, прийняття рішень, контролю власних дій); здатність ефективно розподіляти особисті ресурси у професійній діяльності; здатність організовувати себе й процес комунікації з метою конструктивного діалогу; здатність до рефлексивного самоаналізу задля регулювання, моделювання та корекції своїх дій у професійній діяльності.

Розвиток умінь самоорганізації відбувається у контексті ситуаційних факторів життєдіяльності студентів магістратури у навчальному закладі (планування та розподіл ресурсів (часу, простору, особистих можливостей) у межах виконання навчальної роботи, здійснення дослідницького пошуку), в процесі модельованих навчальних ситуацій (через самопізнання своїх особливостей у процесі педагогічної діагностики, шляхом спеціальних вправ, ігрових і рефлексивних методів з метою навчання цілевизначення, планування особистої роботи, самомотивування, самоаналізу та самоконтролю діяльності, закріплення поведінки організованої людини в навчальних ситуаціях і модельованих ситуаціях професійної діяльності), під час самостійної роботи.

До комплексу необхідних і достатніх *педагогічних умов*, які сприяють досягненню ефективного результату підготовки студентів до самоорганізації у професійній діяльності варто віднести такі: формування ціннісного ставлення майбутніх фахівців до професійної діяльності та свого професійного здоров'я; ініціювання рефлексивної позиції майбутнього викладача; розвиток мотивації студента до самоорганізації у навчально-професійній, а надалі й професійній, діяльності шляхом активного застосування на заняттях методу критичного мислення; розвиток у майбутніх фахівців досвіду поведінки самоорганізованої особистості.

В основі навчання самоорганізації майбутнього викладача вищої школи є його активність, яка виявляється у формах самодіяльності як у напрямі власного удосконалення, так і в перетворенні, зміні професійного середовища чи середовища життєдіяльності. *Активність особистості* виявляється в її здатності ставити цілі, розробляти програму і способи їх досягнення, творчо змінюючи стратегії власних дій за можливих перешкод чи непередбачуваних обставин, тобто виявляється не лише в

пристосуванні до професійної реальності, а й спрямована на її змінювання. Активність, покладена в основу самоорганізаційної здатності майбутнього викладача, відображає його суб'єктивну позицію й рівень його особистісної та професійної зрілості.

Вважаємо, що навчання магістрантів методам самоорганізації та включення їх у діяльність із постановки цілей і визначення пріоритетів, спонукання їх до щоденного планування та систематичного самоаналізу й самоконтролю своєї діяльності, спонукання до застосування методів предметно-просторової самоорганізації у повсякденній діяльності сприяє формуванню та закріпленню необхідних знань, умінь, навичок, підвищує мотивацію до навчальної праці, виробляє ціннісні орієнтації щодо професійної діяльності та саморозвитку, підвищує рівень організованості студента, що у майбутньому переноситься на реальні життєві й професійні ситуації.

Механізм самоорганізації магістрантів у процесі навчання базується на чотирьох складових: ситуація, мотивація, дія та післядія (рефлексія). Так *ситуація* визначається як конкретна просторово-часова конфігурація смислів, дій, психоформ; потім відбувається перехід ситуації у *мотивацію*, тобто процес формування різних мотивів; надалі виконується *дія* – конкретний поведінковий акт як ситуативно мотивована актуалізація психолого-педагогічної готовності до професійної діяльності; *післядія* проходить у формі рефлексії події й результату вчинку.

Ситуація самоорганізації для магістрантів у процесі підготовки та проведення практичних і семінарських занять з навчальної дисципліни “Основи самоорганізації у професійній діяльності” формується пропонованими для підготовки до заняття практичними завданнями на кшталт: проаналізувати власні біоритми та встановити години найпродуктивнішої активності й працездатності; визначити особистісні характеристики, які позитивно чи негативно впливають на активність чи працездатність студента; укласти рейтинг найтипівіших життєвих та можливих професійних ситуацій, які потребують умінь самоорганізації; розробити програму особистісного розвитку (самовиховання/самоосвіти/професійного розвитку); виконати вправи для визначення особистих цілей; побудувати сходинки особистих досягнень; здійснити самофотографування справ упродовж дня; виконувати щоденне планування; застосувати метод візуалізації й презентувати свої дії занятті; розробити вправи для самомотивування; застосувати метод самопрезентації; розробити органайзер, укласти портфоліо; заповнити аркуш рефлексивного самоаналізу тощо.

Опишемо зміст окремих методів роботи, використовуваних під час вивчення теми “Планування особистої роботи педагога”. Мета заняття полягає в тому, щоб поглибити знання магістрантів про сутність та переваги планування; основні принципи та правила планування; головні та другорядні завдання, чинники, які перешкоджають ефективному плануванню роботи педагога; методи планування робочого часу; розвивати рефлексивні навички та формувати вміння планувати й організовувати власний час і професійну діяльність.

Готуючись до заняття, магістранти переглядають рекомендовані відеоролики щодо розроблення пану дня та виділення в ньому жорстких і гнучких завдань; застосовують метод самофотографування часу, розписуючи погодинно власний день задля аналізу ефективності витрачання часу упродовж дня та пошуку “викрадачів часу”; розробляють план дня, застосовуючи правила та принципи ефективного планування; презентують на занятті методи планування та керування робочим часом (методи “АВС”, “Альпи”, “Помідор”); аналізують та практично використовують методи “поїдання жаби” (налаштування на виконання неприємної справи), “швейцарського сиру”, “поділу слона на біфштекси”, а також застосовують рефлексивні методи задля визначення особистих недоліків у плануванні, помилок планування чи визначення

цінного досвіду (“Правило 30 секунд”, “Метод п’яти пальців”), який отримано під час підготовки чи у процесі проведення заняття.

Практична значущість навчального курсу визначається тим, що магістранти усвідомлюють необхідність самоорганізації для забезпечення ефективності як навчальної, так і професійної діяльності; розвивають уміння планування та організації власної особистості й навчальної (професійної) діяльності; розробляють програми особистісного саморозвитку; встановлюють цілі та перспективи професійної діяльності у майбутньому, визначають кроки до реалізації поставлених цілей, набувають навичок прогнозування, проектування, розробки, моделювання дій, самоконтролю у навчальній (навчально-професійній) діяльності.

Висновок. Таким чином, в умовах професійної діяльності викладач повинен бути здатним до швидкого орієнтування в змінюваних умовах, знаходити оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях, зберігаючи при цьому спокій та самовладання. З огляду на такі умови професійної діяльності, потенціал викладача вищої школи має характеризуватися високим рівнем загального розвитку (інформаційна компетентність щодо сучасних економічних та соціальних змін, науково-філософський світогляд, педагогічна культура, ерудованість, креативність, здатність до саморозвитку і самовдосконалення); професійно-гуманістичною спрямованістю (ціннісне ставлення до професії та суб’єктів навчання, повага до колег, прагнення до підвищення знань, потреба творчої діяльності), сформованістю професійно важливих якостей (педагогічні здібності, високий рівень самодисципліни, організованість, відповідальність) та ефективною професійною діяльністю, яка потребує сформованості у нього високого рівня самоорганізації, професійної гнучкості. Цілеспрямоване формування самоорганізаційних здатностей у майбутніх викладачів має відбуватися у процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти. В освітньо-професійних програмах підготовки має бути передбачено формування компетентностей самоорганізації майбутніх фахівців і забезпечено відповідним навчально-методичним комплексом. Перспективами подальшого розгляду проблеми самоорганізації є представлення результатів аналізу ефективності методики формування у майбутніх викладачів готовності до самоорганізації у професійній діяльності.

Література

Гура, Т., 2010. Развитие профессиональной самоорганизации педагога в пространстве последипломного образования. In: *Личность в едином образовательном пространстве: сб. научн. статей I Международного образовательного форума*. Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, с. 79-83. ISSN: 1804-5251.

Рекомендация о статусе преподавательских кадров учреждений высшего образования (Париж, 11 ноября, 1997 г.) [online]. Available at : <http://un.by/f/file/Recommendations.pdf>

Соломка, Т., 2017. Особистісне самоконструювання в умовах розвитку системи LLL («Навчання впродовж життя»): теоретико-методологічні засади. In: *Проблеми сучасної психології*. Випуск 37, с. 433-448. ISSN 2227-6246.

Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект), 2014. Київ.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [online]. Available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

Шунько, О., 2015. Роль Європейського Союзу в розвитку освітньої системи Угорщини. In: *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 7, с. 58-64. ISSN 2309-3935.